

ԼԵՉՈՒ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՕՐԵԱՅ

Ճամարիք , բարին ու գեղեցիկը խնդրել
միակ վախճանն է մարդու :

Ռ. Ս. Տ.

ԽՄԵԱԳԻՐ — ՏԷՐ

Հ. ՍԵՐՈՎԲԷ ՅԵՐՎԱՆԵԱՆ

ՓԵՏՐՈՒԱՐ. — ԹԻՒ 2

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

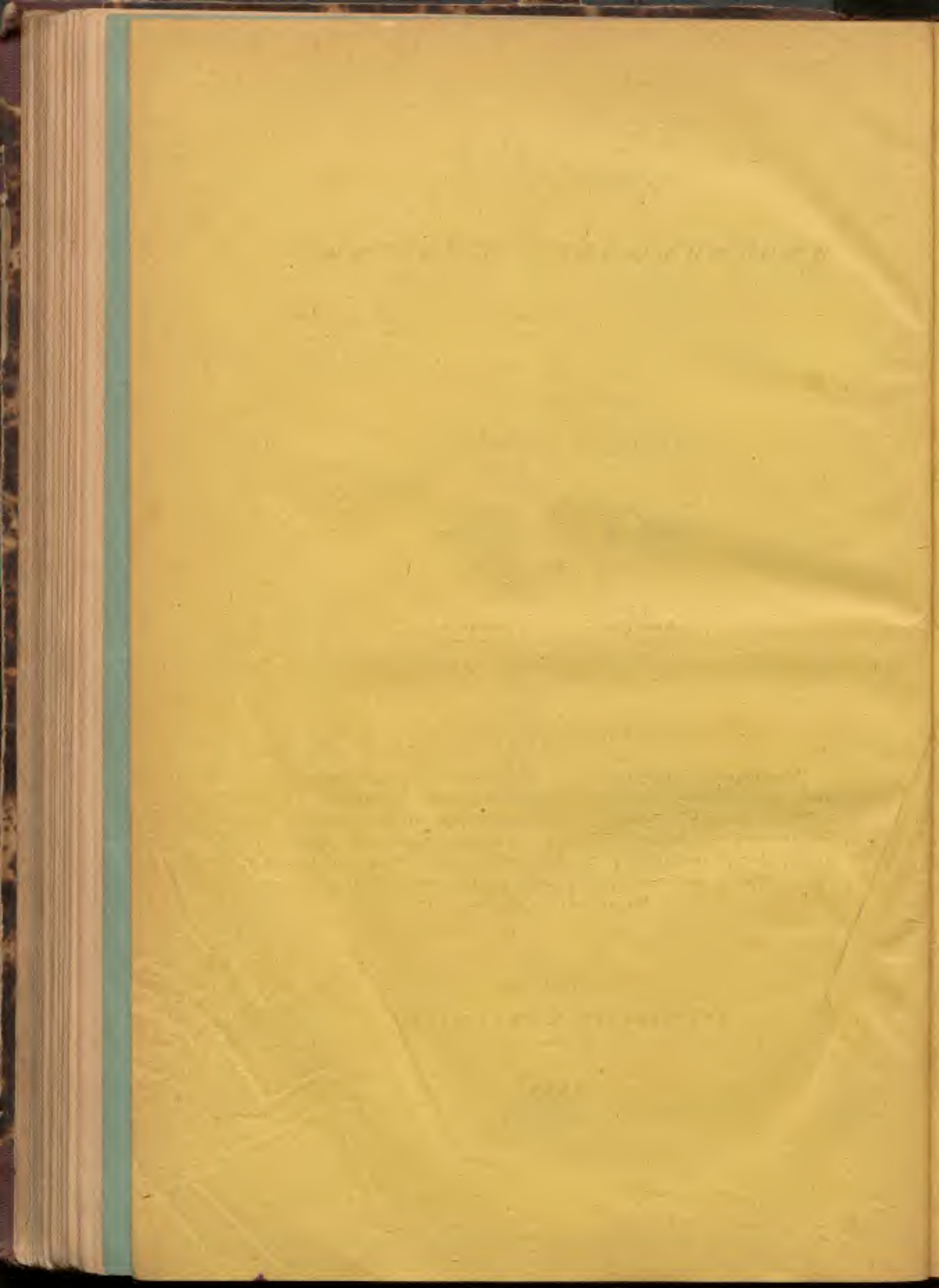
Կրօնական : Աստուած : — Մանկավարժութեան հիմնա-
կան վարդապետութիւն : — Լեզուաբանական. Հայտնանք Զ :
— Թուրք լեզուին արձան : — Բնականական համակ մը : —
Հնգերոպական հախածամանակ : — Բանաստեղծական. Այլի
մօր մը վերջին ամիսներն : Պանդխտին գիշերք . Փառք ու վո-
ւթ . — Սխալ զորձանութիւնն արդի լեզուիս մէջ : — Ազգ : —
Դաստիարակութիւն :

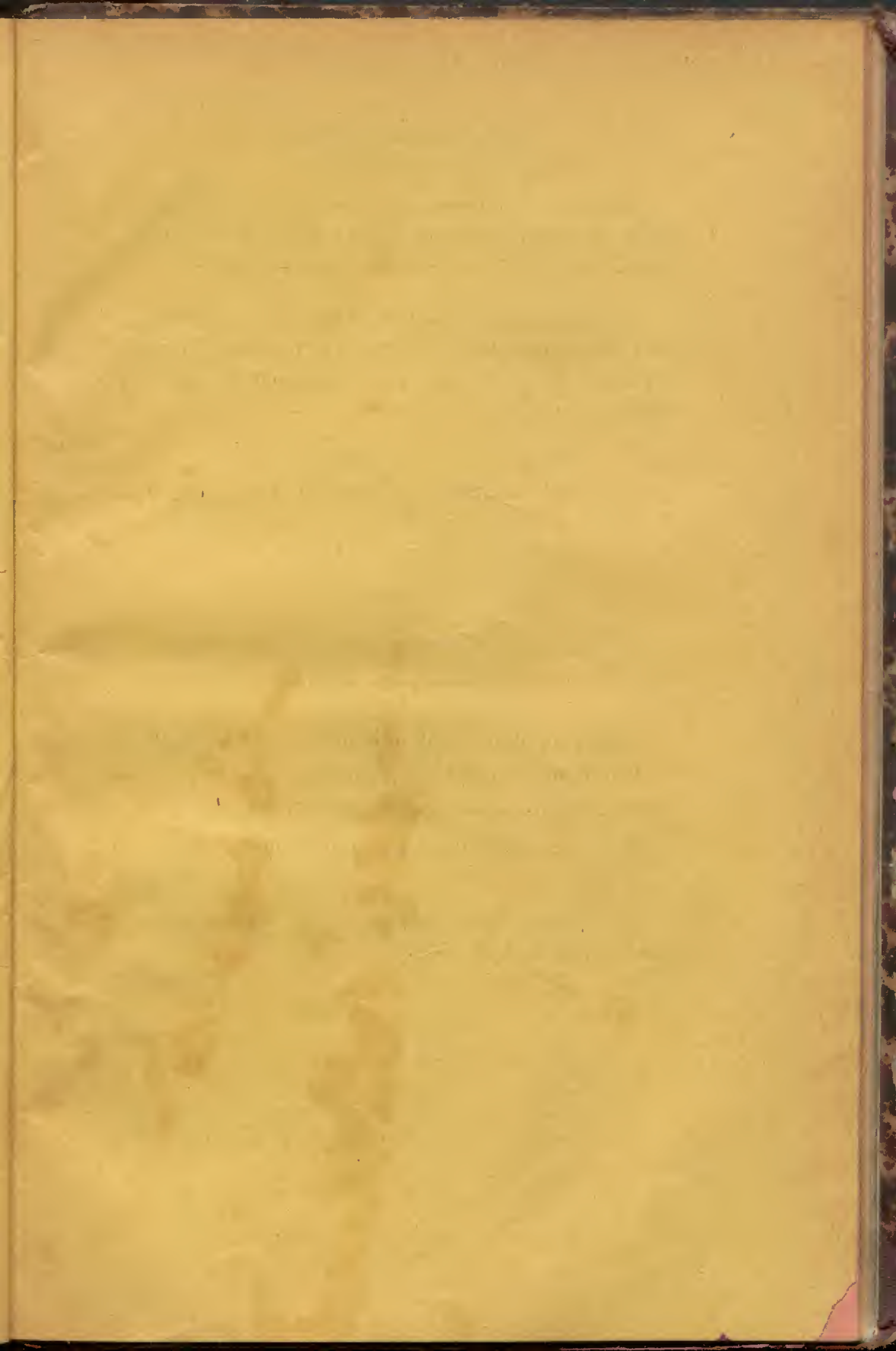
Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Գ. ՊԱՂՏԱՏԼԵԱՆ

(Սրամեան)

1887

Ամսօրեայ ուսումնաբերքիս արեգինն է կանխիկ կէս
Օսմանեան ոսկի : Թրքասարի ծախիւք վարսուն արծաթի դա-
նեկան : Առանձինն կը վանառուի հինգ դանեկանի :

Բաժանորդ գրուիլ ուզողները գիմելու են առ Ա. Պիպեռ-
նեան, Պոլիս՝ Յակոբեան խան, Թիւ 14 : Նաեւ Խմբագրութեան
անկ եղող գրութիւնք պէ՛տք են ուղղուիլ մի եւ նոյն տեղն՝
Խմբագրին հասցէիւ :

Հրապարակային քերթերէ կը խնդրուի փոխանակել :

ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՔ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Հնդեւոյական Նախալեզու	դանեկան 20
Հայական՝ Բ. (Գերմ. լեզուաւ)	» 30
Յուսիսեայ պատմականաւորութիւնք	
Ա. եւ Բ. (Յունարեւել քարգմանուած)	» 5

Այս գործերն ստանալ ուզողները կրնան գիմել Պիպեռնեան գրասուն
Պոլիս՝ Յակոբեան խան, քիւ 14 :

Լ Ե Ջ Ո Ւ

ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ ԱՄՍՈՐԵԱՅ

Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ

Մարդկային ազգին ամէն կրօնք կը հաւատան թէ Աստուած կայ, սակայն կան գիտութիւնք որ Աստուծոյ գոյութեան սոյն ընդհանուր գաղտնիարը կ'ուզեն խախտել եւ կը ջանան համոզել թէ մարդիկ ցարդ մոլորած էին գերբնական արարիչ էակի մը հաւատալով: Այդ մարդկային հպարտութեան հետեւութիւնն է, որ իւր գիտութեամբ կըրցած կարծէ թէ ամենայն ինչ կրնայ ըմբռնել, որով կը յանդգնի մերժել ամէն ճշմարտութիւն զոր իւր հասողութենէն վեր կը գտնէ: Սակայն կը ստիպուի իւր անկարողութիւնը խոստովանիլ, երբ գիտական հետազոտութեանց վերջն հասնելով՝ փոխանակ իրաց վիճակն աւելի լուսաւոր ըմբռնելով՝ թանձրագոյն մթութեամբ կը պատի եւ երկրայութեանց բաւզին մէջ կը մոլորի կը մնայ եւ եթէ չի խոնարհիր հաւատոյ ջահն առջեւէն կրել՝ ելից ճամբայ չի կրնար գտնել: Թէ արդեամբք այս է վախճանն ամէն Աստուծոյ գոյութեան դէմ մաքառող գիտութեանց՝ պիտի տեսնենք յաջորդ յօդուածոց մէջ:

Մենք որ Աստուծոյ գոյութեան վրայ պիտի ճառենք՝ կրնանք վստահութեամբ համարիլ թէ մեր ընթերցողաց մէջ չկան այնպիսիք, որոնք իրենցմէ դուրս գտնուող աշխարհիս կամ նոյն իսկ իրենց անձին իրական գոյութեան վրայ տարակուսին: Արդ պատճառականութեան (causalité) օրէնք — որ կ'իշխէ ամբողջ աշխարհը, որով ասոնք իրարու ազդեցութեան ներքեւ եւ մէկ մէկու յարաբերութեան մէջ կը գտնուին — կը ստիպեն զմեզ ընդունիլ՝ որ եթէ այժմ կոյ սկիզբ ունեցող իր մը, հարկաւ կար երբեմն ա-

սոր սկզբնաւորութիւնն տուող ուրիշ իր մըն ալ . վասն զի ինքնին սկսիլ անկարելի եւ անըմբռնելի է : Իսկ եթէ նա եւս սկիզբ ունէր , ի հարկէ ունէր նաեւ իւր սկզբնաւորիչն , եւ այսպէս ահա սոյն աղերսականութիւնը բռնադատուած ենք շարունակել , մինչեւ որ հասնինք վերջապէս անսկիզբն իրի մը որ առաջին սկիզբն կամ նախորդն է ամէն յաջորդ իրականութեանց : Իսկ այս անսկիզբ իրն կամ աշխարհիս մէջ է կամ անկէ դուրս . այսինքն աշխարհիս միւս իրաց հետ կամ էտպէս նոյն է կամ անոնցմէ տարբեր է էութեամբ : Առաջին կարծիքն որ մոլորական է՝ ունին Նիւթալիստ (materialiste) եւ Համաստեան (panthéiste) : Մենք սոյն աղանդաւորաց մոլորութիւնը ցուցնելով՝ Աստուծոյ գոյութեան կ'ուզենք նախ ժխտական սպացոյց մը տալ :

Նիւթալիստիկ աղանդն կամ նիւթականութիւնն միայն նիւթ ու զօրութիւն կ'ընդունի , ամէն աննիւթական էակի գոյութիւնը կ'ուրանայ , որով էական տարբերութիւն բնաւ չի գտներ մարդու եւ անասնոյ մէջ : Արդ սոյն նիւթապաշտ աղանդաւորք (¹) կը պնդեն , թէ լոկ նիւթն հանդերձ յաստիւրիւններովն կամ անուանեալ զօրութիւններովն հիմն ու սկիզբն է ամէն անկենդան ու կենդանի , գիտակից եւ անգիտակից էակաց : Ասոնց կարծեաց համեմատ՝ նիւթն է ճշմարիտ քացարձակն (absolu) , որ անստեղծ ու անեղծ է : Նա տարրախօսական-բնագիտական օրինաց համաձայն՝ գործարանաւոր եւ անգործարանաւոր էակաց զանազան միաւորումները տակաւ մինչեւ մարդ կատարելով՝ ստեղծական ամենակարող զօրութիւն մը կը յայտնէ անդադար : Ըստ այսմ նիւթապաշտք սոսկ նիւթական էութիւն գիտեն , հոգի չեն ճանչնար , եւ աշխարհէս գատ եւ վեր Աստուած մը բնաւ իսկ ոչ : Վասն զի ասոնց վարդապետութիւնը լոկ զգալեաց եւ ազդականաց կը շնորհէ իրականութիւն , իսկ իմանալեաց հաւատքը՝ մարդկային մտաց խանգարում ու մոլորութիւն

(¹) Ասոնց ամենահին աւաջնորդք էին Դեմոկրիտ եւ Եպիկուր եւ այլք եւս , որոնք լոկ նիւթական զօրութեամբ կը փորձէին բնական ու հոգեկան երեւոյթները մեկնել : Անցած դարու մէջ նման վարդապետութիւններ կը քարոզէին յասկապէս Հանրագիտականք (encyclopédiste) . բնորոշութեամբ նոյն անիմաստեանները կը տածեն նաեւ արդի բնագիտականք . այսպիսի են Կ. Ֆօկիւ , Պիլաներ , Մոլեշոթ եւ այլք :

համարելու կը յանդգնի։ Ինքնին յայտնի է վերջապէս՝ որ նիւթականաց խորհելու եղանակին հետ ոչ եւս կը մնայ մարդու անձնիշխանութիւնն ու ազատութիւնն, չի մնար պատասխանատուութիւն, չի մնար արդիւնաւորութիւն կամ սլարտաւորութիւն, չի մնար կատարելագործութեան ձկտում։

Ահա ասոնք են հիմնական վարդապետութիւնք նիւթականաց։ Գալ հեղու կը սկսինք ցուցնել թէ որչափ այդ սուսմունք զուրկ են իմաստէ եւ խախուտ։

(Շարունակելի)

ՄԱՆԿԱՎԱՐԺՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆՔ

Ինչպէս ամէն գիտութիւն նոյնպէս մանկավարժութիւնն ունի իր հիմնական վարդապետութիւններն, որոնք իբրեւ անդրդուելի սկզբունք անհրաժեշտ կարեւոր են իրեն՝ ինչպէս ուղեցոյց՝ ճանապարհորդին եւ կողմնացոյց նաւավարին։

Արդ այս նկատմամբ լուծուելի խնդիրներէն ամենափոքրերն է հաստատել մանկավարժութեան վախճանն։ Ոչ ոք կ'ուրանայ թէ նա ունի նպատակ մը, սակայն տաօր նկատմամբ նոյն կարծիքն ամէն մանկավարժք չեն տածեր։

Ըստ ոմանց՝ դաստիարակութեան նպատակն է մարդկային հնարաւոր կատարելութեան հասցնել զմանուկն։ այսինքն մարդու բնութեան մէջ գտնուած ամէն կարողութիւններն այնչափ զարգացնել, որ տղան տակաւ կատարեալ մարդ ըլլայ։ Ուստի եւ այս կարծեաց վարդապետք՝ մանկավարժութեան իբրեւ գաղափարական կամ վերջին վախճան կը հռչակեն՝ մարդկութիւնն (humanité)։

Այդ վարդապետութիւնն ստուգիւ ճշմարիտ է բայց սուբյեկտիւ։ Եթէ գիտութիւնն ազահովութեամբ կարենար ցուցնել թէ լոկ նխախառն արարած մին է մարդ, բոլորովին զուրկ հոգեկանութենէ, նոյն վարդապետութիւնն անստուգիւտ կրնար համարուիլ։ Վասն զի ինչ աւելի բարձր վախճան կըրնար մարդն ունենալ՝ եթէ ոչ տակաւ կրթուելով մինչեւ այն աստիճան բարձրութեան հասնիլ որ կարենայ կատարեալ

մարդ կոչուիլ, Բայց որովհետեւ Հաւատք կը վարդապետեն թէ մարդ հոգեկան մաս մըն ալ ունի, ստիպուած է Գիտութիւնն զայն յարգել՝ ցորչափ անկարող է ցուցնել թէ սխալ է այն վարդապետութիւնն, եւ մեր համոզման համեմատ՝ երբեք պիտի չկարենայ այդ ասպցոյցը տալ, քանի որ անկարելի է հոգւոց (լոկ իմանալի) աշխարհի մը գոյութիւնն ուրանալ կամ չգոյութիւնն հաստատել: Ուրեմն մանկավարժութիւնն՝ եթէ չ'ուզեր վախճանագործի ըլլալու վտանգին մէջ գտնուիլ, պէտք է սկզբամբ ընդունիլ եւ արդեամբ նոյն իսկ յանձն առնուլ մարդու ոչ միայն մարմինն այլ նաեւ հոգին կրթելու պաշտօնն: Եւ դարձեալ որովհետեւ Հաւատք կը սորվեցնեն թէ մարդու հոգին գերլնական Սրարչի մը արարածն է՝ իրեն նման ստեղծուած, արդ Գիտութիւնն ցորչափ սոյն կրօնական վարդապետութիւնն ալ մերժել չի կրնար, անհրաժեշտ պարտքն է դաստիարակութեան՝ այնպիսի ուղղութիւն մը տալ սանին, որ սա զարգանալով տակաւ կարենայ նոյն սքանչելի ու ցանկալի վախճանին հասնիլ եւ վաշեւել բնագոյնական երանութիւնն:

Բայց նիւթախրօն մանկավարժք — որ զգալի աշխարհիս եւ աստի կենաց երանութեան միայն յարեալ են՝ չընդունելով լոկ իմանալի աշխարհ, հանդերձեալ կեանք, հոգի եւ անմահութիւն — կ'աշխատին այնպէս եւ այնչափ միայն դաստիարակել զմանուկն, որ մեծնալով կարենայ աշխարհիս վրայ եւ ընկերութեան մէջ երջանիկ կեանք մը վարել: Այսպէս նիւթապաշտք. իսկ բնապաշտք աւելի խոհեմ գտնուելով՝ մարդու կասարելութեան համար քառոյսիս կրթութիւն մըն ալ կարեւոր կը համարին, ուստի եւ հանդերձեալ կենաց մէջ տրուելիք հատուցման հաւատքն արծարծել կ'ուզեն աշակերտին սրտին մէջ: Ասոնք յանձն կ'առնուն հետեւապէս որ շատ ընդհանուր կրօն մը վարժարանաց մէջ աւանդուի, այսինքն քանի մը լոկ տեսական վարդապետութիւններ, զորոնք ամէն դաւանանք առանց ընդդիմութեան կրնան ընդունիլ: Բայց կը սահանջեն որ գիտութիւն ու կրօնք բնաւ չմիջամտեն իրարու վարդապետութեանց: Դարձեալ այս մանկավարժներէն ոմանք, ինչպէս Հերպարթ, կը

սպահանջեն որ մանուկն իրեն հաւաք միայն կրթութիւն, այսինքն լոկ ինք զինք խնդրէ, սոսկ իւր անձին շահուն խնամ տանի : Իսկ այլք, ինչպէս Շլայերմախեր, աւելի ընկերասէր գըտնուելով, լաւագոյն կը համարին տղուն սիրտն այնպէս կըրթել, որ յետոյ հասարակութեան օգուտն ալ նկատէ :

Սակայն, մեր հաստատ համոզման համեմատ, այս վարդապետութիւնք ֆրասակար են թէ՛ մարդու առանձինն եւ թէ՛ մարդկային ընկերութեան : Վասն զի նախ կենցաղոյս մէջ լաւ կեանք վարելու յարմար որպիսի կրթութիւն թէ՛ ստանայ մանուկն եւ տակաւ որչափ բարձր ծանօթութեամբք միտքն ալ հարստնայ, մարդու ազնիւ բարքն՝ ասոնց միջնորդութեամբ միայն՝ առանց հանգերձեալ կենաց եւ հասունցման կրօնի՝ հաստատութիւն եւ տեւականութիւն ունենալ չի կրնար : քանզի գիտութիւն ու կրթութիւն բաւական չեն կրից ու մոլութեանց սաստիկ հովերուն երկայն ժամանակ դէմ դնելու : Նոյնպէս կրօնի շատ ընդհանուր եւ լոկ տեսական ուսմամբ՝ տգէտ կը մնայ աշակերտն այն կարեւոր միջնորդաց որոնց անհրաժեշտ պէտք ունի բարոյական երկարատեւ ու դժուարին պատերազմին մէջ, զոր կը կրէ որչափ կ'ապրի : Դարձեալ Հերոլարթի անձնասիրական կարծիքն մարդու բարոյական ոյժը կը ջլատէ, կը զրկէ զանիկա անձնութեան վեհ ու վսեմ առաքինութենէն եւ ընկերակցութեան բնածին միտութեան դէմ՝ կը ստիպէ գործել : Վերջապէս նաեւ Շլայերմախերի լոկ ազգասիրական դաստիարակութիւնը կրնայ մեծ վտանգ ծնանիլ՝ բուն իսկ ազգին յառաջդիմութեան խոչընդոտն դնելով : Վասն զի առհմային ամբարտաւանութիւնը կը տածէ եւ կը վրիպեցնէ մեծամեծ բարութիւններէ, որոնք միջազգային հաղորդակցութենէ կը ծնանին :

(Շարունակելի)

ՀԱՅԱԿԱՆՔ

Զ

Նախալեզուեան ցի—զհ

Այդ հնչող կոկորդաշունչ թաւ ձայնն, — որուն նախալեզուեան գոյութիւնն աստիճանութեամբ կը հետեւի քոյր լեզուաց զայն կրկին ձեւով՝ այսինքն մերթ իրբեւ զ եւ մերթ իբր ի աւանդելէն, — դուստր լեզուներուն մէջ նաեւ նախանական (գհ) կերպարանօք կ'երեւայ։ Այսպէս Հնդկին զայն սկզբնական հնչմամբն (հարկաւ մէկ տառով) աւանդելէն զաս երբեմն, հասարակօրէն լոկ ի հնչով պահած է՝ նախաձայն զ կոկորդականն սահելով խնայէն վերջ։ Լատինք նոյն ճամբուն հետեւած են. վասնզի իրենց ի շունչը նախալեզուեան ցի բաղադրութեան մէկ մասն է։ Յոյնք նոյն յօդուածոյ ձայնն ընդհանրապէս չ տառով կը ցուցնեն, որ երբեմն թերեւս նախալեզուեան բնիկ հնչիւնն ունէր, զոր այժմ, ինչպէս գիտենք, չունի։ Իսկ Գերմանացւոց հնաքոյն գաւառականներուն մէջ նոյն բաղադրութիւնն իւր հաստատուն մասովն՝ լոկ ցով պահուած է։ Այս վերջին երեւոյթը կը դիտուի ինչպէս մեր նոյնպէս ուրիշ քոյր լեզուաց մէջ, որպիսի են Զանդիկը, Պարսիկը, Սլաւք եւ այլն։ Բայց մերինին նման կան նաեւ այլ լեզուք, որոնք ցի բաղադրութենէն Զ ձայնն ալ յառաջ բերած են, այսպիսի են դարձեալ Սլաւք, Զանդիկը եւ Պարսիկը։

Արդ հոս պէտք ենք նախ խնդրել համառօտիւ՝ թէ նոյն նախնական ձայնն ինչպէս կրնար կրկնաձեւ երեւալ։ Այս երեւոյթին մեկնութիւնը չի կրնար տրուիլ բնապէս՝ նախալեզուին մէջ հնչմամբ տարբեր կրկին ցի ընդունելով. վասնզի նախնական ձայն մը իւր սկզբնաւորութեան պահուն՝ կրկնակերպ հնչուիլ անկարելի էր։ Ուրեմն լեզուախօսական օրինաց համեմատ մեկնելու ենք՝ համարելով հաւանօրէն թէ՛ զհ՝ նախ իւր շունչը տուժած է եւ յետոյ մնացած զ՝ կամայ սկզբնական ձայնով պահուած է եւ կամ, անտարակոյս կից դանտուղ

ձայնաւորաց ազդեցութեան տակ, Զ ձայնին նուաղած⁽¹⁾ է տակաւ: Այս մեկնութեամբ դիւրաւ կ'ըմբռնուի նաեւ երբ կը տեսնենք՝ որ միեւնոյն մայր ձայնը միեւնոյն դուստր լեզուի մէջ այլեւայլ ձայներու բաժնուած է նուաղմամբ: Օրինակի աղաքաւ նոյն խնդրական հնդեւրոպամայր զի ձայնը մեր մէջ տակաւ գ, ձ, ջ, ղ հայ դուստրները ծնած է, անտարակոյս երեք վերջիններն ոչ ուղղակի մօրմէն այլ իրարմէ ծնանելով հետզհետէ՝ թէեւ առանց մեռնելու միատեղ ապրելով:

Այս խնդրոյ վրայ հերիք է այսչափս, վասնզի աւելի ընդարձակ խօսիլ տեղւոյս չէ: յաջորդ հետազոտութեան անցնելով կը յայտնենք նախ՝ թէ մեր Զ ձայնն ըստ օրինի կամ ընդհանրապէս նախալեզուեան ցի յօդուածին ծնունդ է, հետեւապէս քոյր լեզուաց այն ձայներուն հետ կրնայ համեմատուիլ, որոնք նոյն մայր ձայնէն ծնած են: Այսինք մեր վարդապետութիւնն ստոյգ օրինակներով հաստատել:

Այս նկատմամբ առանձինն մտադրութեան արժանի է ծանօթ զ նախդիրն, որ սկզբնալեզուին յիշեալ բաղադրութեան սերունդ է, ինչպէս երեւան պիտի գայ քոյր լեզուաց համեմատութեան ստորեւ: Սակայն սոյն զ մասնիկը չբաղդատած, քննենք նախ մեր լեզուին մէջ ունեցած զանազան գործածութիւններն:

Արդ զ նախդիրն քերականական չորս կիրառութիւններ ունի: Ծանօթ է նախ որ (անորոշ) հայցական հոլովին աւելի որոշողութիւն կը տրուի երբ վրայ գայ զ նախդիրն, թէեւ ոչ այնչափ որոշիչ որչափ թերեւս սաստկացուցիչ է զօրութիւնն, վասնզի բուն որոշողական ոյժ յօդն ունի: Դարձեալ բացառական ու գործիական հոլովներու սկիզբը գալով՝ անոնց նշանակութիւնը գոնէ երբեմն մեծապէս կ'այլայլէ, որոնք այնուհետեւ պատահական ու պարտական անունները կ'աւնունան վայելչապէս: Վերջապէս զ ներքոյականէն⁽²⁾ ալ առաջ

(1) Նուաղում կը կոչենք այն ամէն փոփոխութիւն, որ նախնականին այլալուծմամբն յառաջ եկած է:

(2) Բացառականն ու ներքոյականն աննախդիր էին նախապէս, եւ յետոյ միայն վրայ եկած են ի, յ նախդիրներն իբրեւ որոշիչ, որոնք հար-

կրնայ երեւալ, թէ եւ բանասէրք ցարդ նոյն հոլովն, եթէ չենք սխալիր, իբրեւ սեռական կամ տրական ուղած են ըմբռնել: Արդ այս չորս քերականական գործածութեանց մէջ իբրեւ հոլովակերտ եւ այն՝ նաեւ անջատական ու կրկնական նախադիր գործածուելով՝ յայտնապէս կը ցուցուի թէ զ՝ ցուցիչ կամ որոշիչ ու սաստկացուցիչ (այս վերջինն աւելի զգալի է երբ կրկնութեամբ գործածուի) զօրութիւն ունեցող դերանունական արմատ մըն էր նախապէս, եւ հայ լեզուն տակաւ զարգանալուն համեմատութեամբ՝ յարմար դատուած եւ ճարտարութեամբ գործածուած է՝ այլեւայլ հոլովական յարաբերութիւններ նշանակելու: Զ նախդրին ամէն հոլովական գործածութիւններն ուշադրութեամբ համեմատողն՝ կը ստիպուի մեր սոյն կարծիքն հաստատել՝ չկարենալով նոյն նախդրին յատուկ նշանակութիւն մը տալ: Բազմաթիւ հետազոյ օրինակներն, որոնց վրայ աւելի բացայայտ կ'երեւայ մինչեւ ցարդ ըսածնիս:

Հայցականին մէջ զ նախդրին վարած պաշտօնն յայտնի է ընդհանրապէս եւ առանձինն օրինակաւ մեկնելու պէտք չկայ: Օրինակի աղաքաւ՝ Ուտել հաց եւ զհաց՝ նշանակութեամբ մեծ տարբերութիւն չունին եւ զհաց ձեւը տակաւին որոշեալ չի կրնար համարուիլ մինչեւ որ կից չունենայ դիմորոշ յօդ կամ ցուցական, ստացական ածական մը կամ յատկացուցիչ. ուստի քանի որ չ'ըսուիր զհացս զայս, զհաց ձեւ, զհաց տոբային եւ այլն, հայցականին վրայ միշտ անորոշութիւն մը կը մնայ: Իսկ կը բռնադատուինք թերեւս որոշիչ զօրութիւնն գուցէ թէ բոլորովին զլանալ մեր նախդրին՝ եթէ նկատենք խօսքին մէջ առած ազատ դիրքն եւ ունեցած կերպ կերպ կրկնութիւններն՝ ինչպէս հետագայ օրինակները կը ցուցնեն. Զամենայն ինչ զիմ յիշէք. Զմահ ի մէջ բերել զկտակադրին. Լուաւ զձայն երգոյ եւ զպարուց. Կատեցէք զգորտ գոտս եւ զձեռս. Հեղին վարիւն զարդար. Զամենայն զժառայս իւր. Հաց զմեր կերիցուք: Սոյն նախդրին անկա-

կաւ սեղի կուտան երբ զանոնք ուրիշ նախդիր մը փոխանակէ, որպիսի է հոս գ. ուստի եւ զվիմի, զահի, զբարի ներքոյական են ճշդիւ ինչպէս ի վիմի, յահի, ի քարի, թէ եւ նշանակութիւնը փոքր ինչ այլալիւծ ըլլայ:

րեւորութեան կամ լոկ սաստկացուցիչ գորութեան նշան մը կրնանք իրաւամբ համարիլ, երբ կը տեսնենք նաեւ որ երբեմն զով (կամ ուրիշ սուշող կամ շշող ձայնիւ) սկսած բառէն առաջ կրնայ զեղջուիլ. ինչպէս՝ Առին զէնս իւրեանց. Մերկացաւ զգեստն իւր. Զեղջելն եւ զրազիկելն, եւ այլն:

Պատմականին տարբերութիւնը բացառականէն մեծ չէ ընդհանրապէս եւ ուրիշ լեզուաց հետ ալ եթէ համեմատենք, մեր ըսածն աւելի կը ստուգուի: Ասոնք, ինչպէս յայտնի է, մեր պատմական իմաստ ունեցող բայերուն (պատմել, ասել, խօսել, ճառել, տրտնջել, գոհանալ եւ այլն) բացառական (կամ սեռական) խնդիր կուտան եւ մեր պատմականն իրենց քով բացառական է գրեթէ միշտ: Զ նախդրին յիշեալ գործածութիւններն արդի լեզուիս մէջ վրայ նախադրութեամբ կը բացատրենք հասարակօրէն. իսկ երբ գրոց լեզուն կ'ըսէ ունել, առնուլ, ձգել զձեռանէ, կախել զփայտէ, կապել զորթոյ եւ այլն, նաեւ մեր աշխարհիկ լեզուն միայն բացառականով կրնայ զանոնք թարգմանել: Դարձեալ լոկ բացառական է զմէ՝ հարցական մակրայն, որ՝ ինչչափ կ'երեւայ, իւր արմատական ի տարրը տուժած է զ նախդրին պատճառաւ՝ ուրեմն զմե=զիմե, որ յայտնի է առիմե ձեւէն: Վերջապէս երթալ, յղել, տռաքել զժրոյ, ոճերուն մէջ լոկ տրականի ոյժ ունի զ, ուստի եւ յատուկ իմաստ մը չի յաւելուր: Բացառականի վրայ եկաց զ նախդրէն կրնանք միանգամայն հետեցնել թէ նոյն հոլովին էական չէր ի կամ յ եւ ասոնց չէր կարօտեր նա երբեմն:

Զ գործիականի վրայ գալով՝ տարածութեան (տեղւոյ ու ժամանակի) գաղտնար մը կու տայ նոյն հոլովին, որմէ կը բխեն այն ամէն մասնական տուումներն ու նշանակութիւններն որ կրնան զիտուիլ հետագայ օրինակներուն վրայ. Պատել, յածել զքաղաքաւ. Փարել զպարանոցաւ. Արկանել զանձամբ: Ասոնց եւ այսպիսեաց վրայ պարտականի իմաստը շատ զգալի է. սակայն այս որոշ նշանակութիւնն անորոշութիւն կը սկսի տուուլ ուրիշ գործածութեանց մէջ, որպիսի են՝ Ելանել զմիմեամբ. Դիւլ զամենեքումբ. Անցանել զաւանդութեամբ, եւ այլն: Դարձեալ զատ առում է երբ

կ'ըսուի. Զրազել զիւիք. Անկանել զքնով. Գալ զգրովք, եւ այլն: Վերջապէս զմիջաւորը, զինն ժամաւն եւ զառաջեաւ: Արդ այս դանազան գործածութիւններն եթէ մէկն ուշի ուշով իրարու հետ համեմատէ, կարծենք սաստկացուցիչ զօրութենէ զատ ոչինչ կրնայ տալ մեր նախդրին, որ գործիականի վրայ գտնով այս հոլովին նշանակութիւնն այլեւայլ կերպով եղանակաւորած է:

Երբ զ նաեւ ներքոյականի վրայ կու գայ, նշանակութիւնը գրեթէ նոյն կը մնայ եւ կը գործածուի սոսկ իրրեւ խնդիր հարկանել, զտրկանել բայերուն. զոր օրինակ զվիմի, զգետնի, զահի, զամօթի, (ծափ) զծափի եւ այլն:

Արդ այսչափ գործածութիւններն համեմատելէն ետեւ՝ կրնանք ապահովութեամբ վճռել թէ զ իբրեւ հոլովական նախդիր լիկ սաստկացուցիչ մասնիկ մըն է:

(Շարունակելի)

ՅՈՒՐԲ ԼԵԶՈՒՆ ԱՐՄԱՏԲ

Որպէս զի թուրք լեզուի հետազօտութեան ատեն մեր բռնելու ընթացքն ուղիղ ըլլայ եւ կարենանք ապահովութեամբ մեր վախճանին հասնիլ, քննութիւնն այն տարերայ լրայ միայն պէտք ենք ամփոփել՝ որոնք թուրք լեզուի սահմանին մէջ բովանդակուած են: Այսինքն մեզի ծանօթ թուրք բարբառը քննելու ենք նախ ինք իրեն՝ առանց համեմատութեան բերելու այն լեզուներն, որոնք անոր հետ մերձաւոր կամ հեռաւոր յարաբերութիւն ունին, այն ատեն միայն ստոնց դիմելով՝ երբ ազգակից լեզուաց բազդատութիւնն անհրաժեշտ է՝ ճանչնալու համար թուրք տարր մը որ շատ աղաւաղած է: Այս կերպով քննել դիւրին է ընդհարապէս թուրք-թաթարական լեզուներն եւ մուրբելու վտանդն այնչափ մեծ չէ. վասն զի ասոնք իրենց յատուկ յօրինուածութեան չնորհիւ՝ հնդեւրոպական լեզուաց պէս չեն սլալկերպած, այլ իրենց նախնական վիճակը բաւական անեղծ պահած են:

Սկսելով արդ մեր քննութիւնն՝ առաջին հետազոտութեան նիւթ կ'առնունք Ր ձայնն, գիտելով թէ սա որպիսի տարր է թուրք արմատոց բաղադրութեան մէջ ⁽¹⁾ :

Թուրք լեզուն հայերէնի պէս չունի բառ որ Ր ձայնով սկսի. ուստի եւ մեր քննութեան նիւթ պիտի մատակարարեն նախ այն արմատներն որոնց մէջ նոյն ձայնը վերջատառ է :

ԲԱՐ խառնեղ ⁽²⁾ շատ գործածական արմատ մըն է եւ սոյն արմատածեւ կիրառութենէն զատ նաեւ շատ ածանցներ ունի : Համեմատէ ֆարմաք, ֆարքմաք, ֆարքմաք, ֆարքմաք եւ այլն, որոնք իրենց արմատական նշանակութիւնն եզանապարհ են՝ յաւելական տառերուն աղբեցութեան համեմատ : Կայ նաեւ ֆարումաք կամ ֆարքմաք (շոշափել, զննել), որու իմաստի նմանութիւնն առաջնոյն հետ բաւական զգալի է եւ մենք չենք կարծեր որ անկէ տարրական տարբերութիւն ունենայ : Ստուգիւ խառնեղ մըն է շոշափելն. իսկ այս վերջին նշանակութեան հետ ուսանց բռնութեան կը յարմարի նաեւ ֆարք (թիգ), որ գիւրաւ կրնայ ըմբռնուիլ իրրեւ շոշափում, վասնզի չափելու գաղափարն որով նոյն բառն յօրինուած է անշուշտ՝ միշտ կից ունի շոշափելու գործողութիւնն ⁽³⁾ : Ազգային բանասէր մը ֆար (խառնել) արմա-

⁽¹⁾ Ինչպէս որ մեր նախորդ յօդուածին մէջ ակնարկեցինք՝ Թուրք բառերն հայաստա պիտի գրենք, վասնզի այս կերպով նոյն լեզուի ձայններն աւելի ճշդիւ կրնանք բացատրել. աւաքական բառերն այն տեսն միայն պիտի գործածենք երբ հարկն ստիպէ : Իսկ հայերէն գրենն հնչուելու են մեր զաւառականին սովորական եղանակաւ, որ Թէեւ մետրական կերպը չէ, բայց եւ այնպէս զայն իբրեւ սխալ դասապարտել՝ զիտուեան նշան չէ : Ստուգիւ այդ տառադարձական խնդրոյն լուծումը շատ դժուարին է՝ մանաւանդ գործնականին մէջ : Դալ հեղու միտք ունինք ասոր վրայ մեր զիտուածիւններն ընել յատուկ յօդուածով :

⁽²⁾ Ունինք մենք ալ խառ արմատ մը նոյնանշան, որ ճշդիւ նոյն է նաեւ հնչմամբ, որմէ խառն, խառնեղ եւ այլն : Այս արմատը մեր մէջ նուազ մեւ մըն ալ ունի խառ, որմէ ելած են խառն, խոնեղ :

⁽³⁾ Ընծերցողներէն ոմանք մեր այս մեկնութիւններն անհաւատալի գտնեն Թեւեւ կարծելով Թէ բառերու նշանակութիւնները կը բռնազրօսենք. սակայն այնպէս չէ : Մեծապէս կը սխալի մարդ՝ համարելով Թէ իւր նախնիքն ալ իրեն պէս կը մտածէին : Մեր նախահարք սկսած են ի-

տէն ուզած է հանել նաեւ քարը (կին) բառը, զայն իբրեւ անուանին նկատելով հարկաւ: Բայց նոյն բառին նախնական նշանակութիւնն ամուսնութեան հետ յարաբերութիւն չունի, այլ կը ցուցնէ միայն կնոջ այն հասակն որ թարմ ու դաւար երեւոյթը կորսնցուցած թուումս ցամքած է. եւ ճշդիւ հակապատկերն է իրզ (աղջիկ) բառին, որ մատաղ օրիորդի մը առոյգ հասակը եւ պայծառ կարմիր դէմքը կ'ընծայեցնէ եւ իրզարմաք, իրզըւ, իրզմաք բառերուն հետ նոյն արմատն ունի:

Կրնայ խնդիր յուզուիլ թէ քար (խառնել) արդեօք ամենապարզ անյուծանելի ձեւ մըն է եթէ մանաւանդ ՚ր սահմանադաշտով⁽¹⁾ ածած ածանցական արմատ մը: Թէեւ այս խնդիրն ապահովութեամբ որոշել չկարենանք ու այժմ, սակայն երկրորդ դիպուածն շատ հաւանական է միշտ, այն ծանրակշիւ պատճառաւ նախ՝ որ րա կամ ար յաճախ գործածուած ածանցիչ մասնիկ մըն է թուրք լեզուի մէջ, եւ երկրորդ՝ որովհետեւ մեր արմատին ածանցականութեան բաւական յայտնի նշան մըն ալ՝ քար (խառնել, կցել) արմատն է, որուն վերջաւորապէս առամնականն եթէ, իբրեւ ՚ր, լուի ածանցիչ տառ մը համարինք (ինչպէս մեծ վտահուլութեամբ կրնանք ընել՝ նկատելով այս վերջին տառին ալ ածանցական գործածութիւններն), կ'սենեանք ամենապարզ ձեւ մը քա՝ խառնել, կցել նշանակութեամբ, որով կրնան հաւատար իրաւամբ յուսալ եկած ըլլալ թէ քար եւ թէ քաթ նոյնանշան ածանցականներն՝ երկու այլեւայլ սահմանադաշտով, որոնք ինչպէս նշանակեցինք, իբրեւ ածանցիչ մաս-

րենց լեզուն կազմել մերինէն բոլորովին արբեր գաղափարներով, որոնք անբմբռնելի կրնան երեւալ իրաց նախկին վիճակը քա չճանչցողին: Մեր վարդապետութիւնները կարգացողն ինք զինք փոխադրելու է այն ժամանակներն, երբ մարդիկ իրենց ճեսած առարկաները կ'անուանէին՝ ասո վրայ աւելի զգալի եղող մէկ յատկութեան համեմատ: Իսկ այս զգալի նշանները մի եւ նոյն առարկայի վրայ այլեւայլ են եւ իւրաքանչիւր ազգ՝ ընդունած յատկ զգալութեանց համաձայն զանոնք անուանած է: Ասկէ ահա ամէն մէկ ազգի հին իմաստասիրութիւնն երեւան կու գայ, զոր իւրու հետ համեմատելով անոնց նախնական գաղափարները եւ կրթական հին վիճակը կրնանք բաւական ապահովութեամբ ծանօնալ:

(1) Այսպէս կ'անուանենք այն տառն որ արմատի մը վրայ գալով անոր իմաստն զգալի եւ երբեմն անզգալի կերպով կը փոխէ: Նախալեզու, էջ 24:

նիկ մեծ դեր կը խաղան թուրք լեզուի մէջ:

Լիուլի ապահովութեամբ ՔԱՐ արմատ մըն ալ կրնանք տալ թուրք լեզուի՝ այրի, տոչորի, չորնայ նշանակութեամբ, որուն պարզականութիւնն երկրայելի կը մնայ նմանապէս՝ ինչպէս ստորեւ պիտի տեսնուի: Արդ այս արմատէն ելած են թուրք երկու ծանօթ բառերն ֆարա (ցամաք) եւ ֆարա (սեւ, մութ)՝ համակ նոյն՝ թէ՛ ծագմամբ եւ թէ՛ ձեւով: Նաեւ հայերէն ցաւաֆ նոյնպիսի արմատէ մը բուսած է՝ որ խարել, խորովել կը նշանակէ, տես Հնդ. Նախալեզու, էջ 112: Նոյնպէս լատիներէն terra (= tersa) երկիր, ցաւաֆ, torreo խորովել բային հետ լծորդ է եւ ասոր արմատակից է հայերէն քարշամել, որ աւելի անեղծ պահած է հնդեւրոպական tars արմատը. Նախալեզու, էջ 56, 57, 63. Արդ թուրքերն ալ Հայոցս պէս չոր, ցաւաֆ գաղափարները պատշաճապէս յօրինած են այրած իրի մը երեւոյթէն. վառնդի այրածն ստուգիւ կը չորնայ եւ միանգամայն կը խանձողի կը սեռնայ ընդհանրապէս: Մեր քննած ֆար արմատին նախնական այրել նշանակութիւնը կը կրէ for (կրակ, խալոյկ)՝ թէեւ ձայնաւորը նախնականութենէն փոքր ինչ այլալլած է: Ինչպէս վերագոյն տեսան ընթերցողք, մենք այս արմատին հետ կը կապենք նաեւ ֆարը (կին) բառը, իբր ցաւաֆեալ, քարշամեալ: Բայց կայ ուրիշ կարեւոր բառ մըն ալ, որուն վրայ խաւար, մքռքիւն գաղափարները կը նշմարենք եւ դարձեալ նոյն արմատէն կը հանենք եւ է ֆար (ծիւն), որ՝ ստիպուած չենք ընդունիլ թէ նախնի թուրքերուն վրայ այն տպաւորութիւնն ունեցած է, զոր այժմ կրնայ ընել երբեմն իւր փայտուն սպիտակութեամբ՝ երբ իբրեւ սպիտակափայլ պաղպաջուն գորգ մեր լեռներն ու դաշտերը կը ծածկէ: Հիւսիսարեւել թուրքն ընագաւառին մէջ կը դիտէր ծիւնն յաճախ իբրեւ մրրկալից քֆաքեր երեւոյթ մը, որ բոլոր բնութիւնը կը խռովէ ու մքով կը պահէ: Զինաբերքէն սոյն տպաւորութիւնը կ'ընդունէր իմաստաւոր թուրքն եւ զայն կ'անուանէր ֆար, որ բուն մրրիկ կը նշանակէ, ինչպէս որ այս վերջին հայերէնն ալ մրուր բառին նուազականն է⁽¹⁾:

(1) Դարձեալ մրուր՝ կրճատ կրկնութիւնն է մուր բառին, որ նուազումն

— Թուրք լեզուն վերոյիշեալ ֆար արմատին նուազ ձեւ մըն ալ ֆար՝ յառաջ բերած է նոյն նշանակութեամբ եւ ասիէ են ֆուրու, ֆուրաք (չոր) եւ ֆուրում (մուր), որոնց վրայ դարձեալ երեւան կու գան ջորութիւն եւ սեւութիւն գաղափարներն։ Իսկ ֆար նախնականին պարզականութիւնը տարակուսական համարելու, ինչպէս վերագոյն յիշատակեցինք, հզօր պատճառ մըն է՝ ֆաֆ (այրեւ) նոյնանշան արմատի մը գոյութիւնը, զոր կը հետեւեցնենք ֆաֆ (չոր) եւ ֆալըրաաք (խորվածի տապակ, խարխնծի) բառերէն։ Նոյնպէս ունի թուրք լեզուն ֆալ (լըցկի) եւ ֆալուրմաք (խորվել) բառերն, որոնց մէջ ղ՝ հնագոյն ֆ կոկորդականին նուազումն է ստուգիւ, ուստի եւ իրաւունք ունինք զանոնք ալ հնագոյն ֆաֆ ու ֆալուրմաք ձեւերէն ծնած համարելու։ Ուրեմն առանց տարակուսանաց է ֆաֆ (այրեւ) արմատին վաղեմի գոյութիւնն, որուն սակայն երկրորդ ֆ ձայնն անշուշտ կրճատ կրկնութիւն մըն է կամ առ առաւելն սահմանափակ մը՝ վերագոյն յիշուած ք տառնականին պէս ֆարմաք բային մէջ։ Այսպէս ահա կ'ունենանք ֆա արմատ մըն ալ ամենապարզ՝ այրել նշանակութեամբ, որուն ընդդէմ ձայները կը գտնուին նաեւ հնդեւրոպական լեզուաց մէջ եւ հետաքրքիրը կրնան զանոնք գտնել մեր Հնդ. Նախալեզուին 112 էջին վրայ։

Կը մնայ այս անգամու հետադասութեան վերջին բառը զարն (փոր), որուն ունգականն արմատական չէ հարկաւ, զոր եթէ հանենք՝ կ'ունենանք երրորդ արմատ մըն ալ ֆար՝ փորել, անամեք, ուռուցիկ ըլլալ նշանակութեամբ։ Սոյն ենթադրական խմատն իրականութիւն կը ստանայ երբ հոս ալ ր ածանցատառն յապաւելով՝ ֆա պարզագոյն արմատը ձեռք բերենք, որուն ստոյգ գոյութիւնը կը հաստատէ նոյնանշան ֆաֆ արմատն։ Այս վերջինն ապահովութեամբ կը ցուցնեն հետագայ բառերը՝ ֆոլա (գոյլ), ֆոլաֆ (գոգ, խուռ), փոր,

է մար նախնականին՝ մրմնալ, մարի, նշանակութեամբ, եւ բովանդակուած է ի մառն դառնալ, ի մայր դարձուցանել ոճերուն եւ մառախուղ բառին մէջ։ Ասոնց ամենուն մայրն է հնդեւրոպական mar խաւարիլ, որ շատ դուստրն ունի քոյր լեզուաց մէջ։ Համեմատէ հնդկերէն մայիմա, յունարէն μέλας սև, մուր։

սնամէջ • փամփուշտ), ֆալուք (փամփուշտ • խոյր) : Աս վերջնոյն ալ հնագոյն ձեւն էր ֆաղուք, զոր ընդունելու ոչինչ ընդգիծութիւն կրնանք ընել՝ նկատելով որ թուրք լեզուին մէջ ֆ, դ կոկորդականք վ կամ ու ձայներու կը նուազին, ինչպէս օղմաք եւ օլմաք, ֆօղմաք եւ ֆօլմաք, սօղուք եւ սօլուք, ֆօղուք եւ ֆօլուք եւ ասոնց նմանները կը ցուցնեն : Իսկ ասոնց դ հնչող կոկորդականին հնագոյն չհնչող ֆէն ինչ օրինօք յառաջ գալն արդէն ծանօթ է թուրք լեզուի բանասիրաց : Ուրեմն իրաւունք ունինք ընդունելու ֆալ արմատ մը, զոր դարձեալ կրճատ կրկնութիւն մը համարելով եթէ երկրորդ կոկորդականն անջատենք՝ կ'ունենանք ամենապարզ արմատ մը ֆա՝ փոր, սնանեջ, ուռած ըլլալ նշանակութեամբ, որ վերջնոյն ուղղակի կամ նախընթաց ֆալ ձեւին ծնունդ են նուաղմամբ՝ նաեւ հետագայ բառերը ֆօյն (ծոց), ֆօյ (խորշ), ֆօյու (խոր, մութ), ֆույու (հոր), ֆօյթու կամ ֆույթու (խոր, մութ, անքոյթ) : Աս վերջին բառերուն նշանակութեանց մայրն է խորուքիւն գաղափարն : Նաեւ հնդեւրոպական յախալեզուն ունի ֆա արմատ խորեյ, փորեյ նշանակութեամբ :

Մեր նախընծայ ուսումնասիրութեան նիւթ ընծայեցին երեք ֆալ արմատք խառնեյ, խարեյ եւ խորեյ նշանակութիւններով, որոնց սոյն ածանցական ձեւերուն հնդեւրոպական մանաւանդ հայական լծորդները գտնելու բախտն ալ ունեցանք. եւ երբ անոնց սկզբնական պարզագոյն ձեւերն ալ գտանք, կրցանք ուրախութեամբ աւետել թէ նոյն նախաւոր արմատք նաեւ հնդեւրոպական նախալեզուն անծանօթ չեն : Մենք այս քանի մը բառի վկայութեամբ թէեւ չենք կրնար համարձակիլ վճռելու թէ հնդեւրոպական եւ թուրք-թաթարական նախազգային միութիւն մը պէտք է ընդունիլ, զոր, ինչպէս բնական է, միայն մերկ արեւսնեւոր համեմատութենէն եւ նոյնութենէն պիտի կարենանք հետեւցնել, բայց հարկւ է քաջալերութիւն կ'առնունք մեր հետագայ հետազօտութեանց մէջ առանձինն ուշադրութիւն նուիրելու նոյն երկու մայր լեզուաց զիրենք շօշափող նմանութեան կէտերուն, զորոնք տակաւ ամփոփելով կարենանք թերեւս օր մը

հաստատութեամբ յայտնել թէ թուրք-թաթարական եւ հնդեւրոպական նախալեզուք՝ դարձեալ դուստր մըն են թուրք-թաթար-հնդեւրոպամայր լեզուի մը ⁽¹⁾ :

(Շարունակելի)

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՆԱՄԱԿ ՄԵ

Արդի հայ լեզուիս քերականութեան մեծարոյ Հեղինակը մտերմական թուղթ մը գրեւ էր « Ոսկեղէն դպրութեան ճաշակ »-ին մէկ Խմբագրին , չմտածելով բնաւ թէ սա իւր վստահութեամբ պիտի զեղծանի , ինչպէս որ ցաւով աստանք թէ ըրաւ՝ թերեւ առանց ուշադրութեան : Նամակին հրատարակիչն անշուշտ տեղեակ էր սա բնական օրինաց թէ ներելի չէ ընտանեկան թղթերն հրատարակ հանել՝ առանց գրողին թոյլտուութեան , զոր ապահով ենք թէ պիտի չչնորհէր նա , վասն զի լոկ բարեկամական էր գրութիւնն : Այդ ձախտրդ հրատարակութիւնն ահա առիթ տուաւ այլ եւ այլ հենդեական զխտրութեանց , որոնք սակայն յուռաջ եկած էին նոյն նամակին թիւրիմացութենէն :

Յարգոյ նամակագիրն իբրեւ գիտուն եւ զգայուն Հայ՝ կը սիրէ ու կը յարգէ իւր թէ հին եւ թէ նոր լեզուն եւ իրաւամբ կը դատաւարաւէ զանոնք , որոնք ագիտութեամբ կամ թեթեւութեամբ չեն յարգեր ու սիրեր ինչ որ յարգելի ու սիրելի է : Ինք թէ եւ մատենագրած է « Արդի լեզուի քննական քերականութիւնը » (դասական գործ մը ազգային եւ օտար ձեռնհաս քննադատից անկեղծ վկայութեան համեմատ)

(1) Եփպատական-սեմական-հնդեւրոպական նախալեզուի մը գոյութեան ապացոյցը տալու նոր փորձ մը սկսած է ընել գերմանական գիտութիւնն , որ արդէն սկսած է հրատարակուիլ (Լայփցիկ , Վիլհելմ Ֆրիսշիխ)՝ յասուկ ներածութեամբ եւ բառարանով : Սակայն շատ Թանկագին է մասեանն : Ձեռք կրնար արդեօք յուսալ որ լեզուաքննութեան սիրող հայ ազնուամիտ մեծաշուն մը հաճի խմբագրութեանս նուիրել սոյն մասեանն՝ ընդունելով բարաւելով շնորհակալութիւններ խմբագրէն՝ երբ սա նոյն աշխատանքով բառարանն սկսի գործածել :

ուստի եւ հզօր պաշտպան մըն է միշտ արդի հայ լեզուին, սակայն ասով չի կրնար դադարիլ բնաւ հին հայերէնն ալ պաշտելէն. ուստի եւ բնապէս մեծ ուրախութիւն կը զգայ, երբ երեւան ելլեն այնպիսիք, որոնք գեղեցիկ եռանդն ունին մեսրոպեան բարբառը մշակելու եւ զայն զերծ պահելու մուսացութենէ: Այս գովելի վախճանաւ հրապարակ ելած են ահա խնամակալք այն ամսաթերթին որ «Ճաշակ ոսկեղէն դպրութեան» անունը կը կրէ: Արդ երբ մեծարայ նա մակագիրն մտերմական թղթով մը նոյն ամսօրեայ Հանդէսին մէկ խմբակիւր կը քաջալերէ այլ եւ այլ բարեկամական գովեստներով եւ կը յորդորէ հակառակորդաց տկար յարձակումներէն չվհատիլ, կը կատարէ այն գովելի գործն, որ ամէն ճշմարիտ հայ մարդու — միակ պարտքն է: Ուրեմն այս դիպուածին մէջ չէր կրնար եւ պէտք չէր այլապէս վարուիլ Յարգելի Հայրն Սլաշնեանց, թէեւ ոմանք հակառակ կարծիք տածեն:

Այս ստիժի կ'ուզենք քանի մը խօսք յաւելուլ այն քննադատութեանց նկատմամբ, որ նոյն գրաբար ամսաթերթին վրայ եղան: 'Քննադատք' մեծ նպաստ կուտան ազգի մը գրականութիւնը զարգացնելու՝ եթէ ձեռնհասութիւն ունին եւ միանգամայն զերծ են այնպիսի հիւանդութիւններէ, որոնք թոյլ չեն տար ուզիղը ճանչնալ եւ արդար դատաւարան կտրել: Եթէ բարեկամութիւն կամ թշնամութիւն՝ քննադատին մտաց առաջնորդներն են, ստուգիւ նա վտանգի մէջ է միշտ լաւն յոռի եւ յոռին լաւ տեսնելու: Երկիւղ չենք զգար սխալելէ, եթէ հրապարակաւ վճռենք թէ քաղաքիս մէջ մեր բանադատոյց մեծ մասն այս կարեւոր կէտին պէտք եղած ուղադրութիւնը չեն ընծայեր, որով երեւան կու գան յաճախ գրադատութիւնք եւ ստէպ գայթակղական բանակուիք, որոնք անպատուութիւն մըն են միշտ վիճարանից եւ անօգուտ եւ մանաւանդ թէ վիստակար ընդհանրութեան: Խեղճ ճաշակին խմբադրութիւնն այս պատճառաւ որչափ կրեց անիրաւ յարձակումներ, զորոնք իրաւամբ կրնար արհամարհել, բայց աւալ, սխալեցաւ՝ անձին պաշտպանութեան համար դիմելով այնպիսի միջոցներու, որոնք սլարսակելի պիտի

մնան միշտ, եւ հպարտութեամբն ու անհամբերութեամբ չա-
րաչար մտորեցաւ եւ առիթ տուաւ ոչ սակաւ իրաւացի դի-
տողութեանց: Մենք ասկէ առիթ առնելով իբրեւ բարեկամ
կը համարձակինք խրատ տալու որ թերթն աւելի զգուշու-
թեամբ խմբագրուի, որով հակառակորդաց գոնէ արդար
կշտամբանքէն զերծ կը մնայ, եւ կը դադրին ցաւալի գըժ-
տութիւնք: Ապա թէ ոչ արգահատելով պիտի տեսնենք միշտ
թէ նաեւ գիտնականք որպիսի անարգութեան անդունդ
կրնան կործանիլ, երբ թոյլ տան անձնական կրից հոսանքէն
տարուիլ: Յարգ. կը հնչեն ընթերցողաց ականջին մէջ այն
խժալուր նախատակած գոչիւնք, որոնցմով երկու հակառա-
կորդք իրենց վրէժինդրութեան կիրքն յագեցնել ուզեցին:
Բայց գոհ եղան ամէնքն անշուշտ երբ Արեւելք էջերն այդ
այսպնաւից բանակուսին դէմ վակեց եւ վստահ ենք թէ
այլ եւս պիտի չբանայ, ուզելով ընթերցողաց ազդեւ միշտ
պատկառանք, որ կարծենք իրեն պէս թերթի մը միակ
վախճանն ըլլալու է:

ՀՆԴԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՆԱԽԱԺԱՄԱՆԱԿ

Ա

ԱՆԱՍՆԱԲՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

Զլերանց եթե նուաճեն կամք իւր,
Վրնջե ձի եւ հնազանդի հգօրին,
Յույ որ ջուայն կապել լինի անձնատուր,
Զխրոխտ քիկունսն խոնարհեցուցանե:

ՍՈՓՈԿԼԵՍ

Եթէ մէկն հայական գիւղ մը մտնէ, ուր տակաւին խա-
ղաղական կեանք շնորհուած է վայելել, կը զմայլի կը մնայ՝
տեսնելով հզօր լանջադեզ եղն որ պարանոցը խոնարհութեամբ
կը կարկառէ լուծին, հեղիկ կոմիւ որ յորդարուխ սալինքը
կթուհւոյն կը յանձնէ, գեղմնախիտ ոչխորաց հօտն որ փա-
րախէն արօտ կը խուժէ խայտալով, հաւատարիմ պահապա-

նը՝ շուեն ալ ետեւէն, որ քծնելով հովուին ականարկութեանց կը սպասէ։ Աս հանգէսն որ տեսնէ մարդ՝ կրնայ թերեւս կարծել թէ մարդու եւ անասնոյ ողոյս յարարերութիւնն այնչափ բնական է որ երբեք այլակերպ չէր կրնար ելած։ Ըլլալ։ Սակայն այդ հեշտական տեսիլն արդիւնք է թերեւս հազարաւոր տարիներու կրթական աշխատութեանց ու վաստակոց, որոնց մեծ կարեւորութիւնն այնչափ ականերեւ չերեւար, վասն զի հանապազորդ տեսութեան ու վարժութեան զարմանք չի կրնար պատճառել։ Սակայն ինչպէս որ ուրիշ նկատմամբ մը արուեստական կրակին գլխտն աննըման գործ մըն է մարդկային պատմութեան մէջ, այսպէս ալ ոչինչ նուազագոյն արժանիք ստացած է քաղաքականութեան եւ յառաջդիմութեան մասին այն ժողովուրդն, որ անտառաբնակ կամ դաշտագնաց ցուլն իւր փարախին մէջ բնակեցուցած է նախ։

Հարաւային Գաղղիոյ խոռոչներուն եւ Բեղզիոյ մէջ, — որուն բնակիչներն Եւրոպիոյ մասնութին եւ ռեպեղջիւրին ժամանակակից կ'ապրէին, եւ յղիւած կայծքարէ գործիներ եւ նոյն խի խեցեղէն անօթներ կը գործածէին, — չեն գտնուած այնպիսի սակրոսի, որոնցմէ կարենայ հետեւցուիլ թէ նոյն ժամանակն ընտանի տնասունք կային։ Նախնի բնակիչք Գանիոյ գոնէ շուեն ընտանեցուցած էին։ Երբ Եւրոպացիք Լեմերիկա անցան՝ միայն փերուացիք շաւա եւ աշխափա կոչուած երէներն իբրեւ ընդասուն կենդանի կը ճանչնային։

Ձի գիացուիլ թէ հին աշխարհի քաղաքակիրթ ազգերն երբ սկսած են անասուններն ընտանեցնել։ Նեղոսի գետածորոց եւ Եփրատայ ու Տիգրիսի միջավայրաց բնակիչներն նաեւ այս նկատմամբ քաղաքականութեան ուղեցոյց եղած կ'երեւին։ Նոյն խի պատմական ուսանդութեան սահմանն անցնելով եթէ հասնինք այն ժամանակներն՝ երբ սեմական լեզուներն ու ազգերն միութեան կապը չէին խզած դեռ, կը տեսնենք որ անասնոց նուաճումն ու բուծումն շատ յառաջացած էր արդէն։ Կը գտնենք որ էշ, ուղտ, ուժ, ոչխար, արջառ, շուն եւ գուցէ թէ նաեւ ձի սկսած էին շատոնց սպասաւորել անոնց։

Նոյն իսկ Հնդեւրոպացիք իրենց բաժանումէն չառ յառաջ աւելի յառաջագէտ էին այն ցեղերէն, որոնք դեռ այսօր լեռնաժայռից եւ Միսիսիի գետին մէջ լայնատարած մարգագետինները կը թափառին ցլու որսորդութեամբ: Նախկին Հնդեւրոպացին պաճարաբոյժ էր, հօտն էր իր հարստութիւնն ու մարտին նպատակը, ապրուստին եւ հագուստին աղբիւրը: Տարակոյս չկայ՝ ինք ալ երբեմն ունեցած էր խոնարհագոյն վիճակ մը, եւ մինչեւ կրնայ խնդիր ըլլալ թէ արդեօք անձին զօրութեամբ եթէ դրացի ազգաց օրինակաւ հնդեւրոպական անասնաբուծութիւնն երեւան եկած է: Սակայն փութով պիտի տեսնենք ստորեւ որ հնդեւրոպամայր նախալեզուին մէջ հնագոյն ընտանի անասնոց անուններն այնչափ ընդասուն կերպարանք ունին, որ օտարութեան կասկածը բոլորովին կը փարատեն: Դարձեալ նախաժամանակեան անասնաբուծութեան մասին մեծ կարեւորութիւն ունի պախրէ (¹) բառն, որ հասարակաց հաւաքական անուն էր անասնոց եւ անոր հետ նոյն են լատիներէն pecu-s, գոթացերէն faihu, զանդկերէն եւ հնդկերէն պաւու, որոնք հնդիկ պաւ (ամուր կապել, պնդել) արմատէն ածանցած են: Թերեւս ընտանի անասունները պախրէ «կապեալք, կաշկանդեալք» կ'ըսուէին այն երէց հակադրութեամբ, որոնք արձակ համարձակ կը յածէին: Հօտը նախաժամանակին (ինչպէս վերագոյն ըսինք եւ Տակիտոս ալ կը վկայէ) միակ ու սիրական գոյքն էր եւ մեծ պատիւ ունէր աներկիւղ հոյիլն, Յուն ποιμήν, որ իր հօտն ոչ միայն անտառաբնակ գաղաններէն կը պահէր, այլ եւ մարդ թշնամիներէն, որոնք դեռ կը պարծէին արջառագերութեամբ (արջառոց յաղիւտակութեամբ) βροχασία, եւ զօ-պն որ բուն կովապան

(¹) Պախրէ՝ պախու-է հնագոյն ձեւին փոփոխումն է, այսինքն որչափ կ'երեւայ եւ այլու արդէն մեկնած ենք ըլի ծնունդ է: Պախու-ց (սանձ-կապ) բառին մէջ, որ պախրէ բառին հետ լծող է եւ հին պախ, եւ նորագոյն պաւ (կապել) արմատէն ելած է, ու ծայնաւորն անվար մնացած է: Դիսողութեան արժանի է պախրէին անասուն եւ ինչք (ինչպէս լատիներէն pecus եւ pecunia) նշանակութիւնն, որմէ կրնանք թերեւ հետեւցնել որ մեր հնագոյն նախնեաց ալ միակ ստացուածքն էր պաճարն, որով իրենց թէ զգեստը եւ թէ կերակուրը կը ճարէին

կը նշանակէ, վեդայից մէջ քազաւոր նշանակութեամբ դոր-
ծածուած է, որուն հետ համեմատելու է Հոմերոսի πορμύν
λαών (հովիւ ժողովրդոց) խօսքը :

Բայց անասնաբուծութեան մէջ կարեւոր դերն ունէր ար-
ջառարուծութիւնն, որ կը հետեւի նախաժամանակին յա-
տուկ մանրամասն անուններէն, որոնք արջառոց տարիքն ու
սեռը կը ցուցնեն : Յիշատակենք հնդ. ուկշան, գոթ. auhsa
եզն : — Հնդ. սրնւրա, զնդ. usaurua, յուն. ταῦρος, լատ.
taurus, Գոթ. stiuṛ, հին սլաւ. snurъ, եւ հայերէն զուար կամ
սուար(ած) եւ ցուղ՝ վերջինը բուն հայածեւ : — Հնդ. զօ, զնդ.
զաւ յուն. βοῦς, լատ. bos, հին սլաւ. գով-եկո, նոր բարձր
գերմ. kuh եւ հայ. կով : — Հնդ. վաան, լատ. vacca կով : —
Հնդ. վածա, լատ. vitulus, Յուն. ἰταλός որք (հորթ), ուս-
տի եւ իսաղիա բուն Որքսուսան, Որքուց տեղիք կը նշանակէ :

Կովն, որ ցլուն պէս հնդեւրոպացեղ ազգաց առասպե-
լական գաղափարաց մէջ անձկապէս հիւսուած է, կենդա-
նութեան ասեւն կրկին պաշտօն ունէր : Մէյ մը նախաժամա-
նակին կարնասու կենդանին, մէյ մըն ալ բուն կառածիդ
բեռնաբարձ գրաստն էր : Սպաննուեցն ետեւ միւսը կու-
տուէր, մորթէն՝ վահան, աղեղնալար, տիկ, փոկ, գլխանոց,
եւ այլն կը շինուէր :

Փոքր եղջերաւորաց մէջէն ոչխարն ու այծն անտարակոյս
ծանօթ էին նախաժամանակին եւ վերջինը՝ կ'երեւայ թէ
բնագաւառին լեռնային կողմերն աւելի կը դարմանուէր : Թէ
մեր հնդեւրոպադարմ նախնիք այդ երկու կենդանիներուն
ծանօթութիւնն ունէին, նախ՝ յայտնի է այն անասուննե-
րուն միաբան անուններէն, որ շատ դուստր լեզուներուն
մէջ կը գտնուին : Համեմատէ հնդ. ալի, յուն. ὄvis, լատ.
ovis, հին բարձր գերմ. auwi, հին սլաւ. ոլիքա, եւ հայե-
րէն աւ-դի-ֆ : Դարձեալ հնդ. աջա, յուն. αἴζ, եւ հայերէն
այծ : Երկրորդ՝ որ ասոնց ընտելացումը կը յիշատակուի
հնդեւրոպատոհմ ազգաց քաղաքակրթութեան սլաւոնութեան
հնագոյն դարերուն մէջ, ինչպէս Րիգվեդայի Հնդկաց, Աւ-
եստայի Երանեանց, Հոմերոսի Յունաց եւ հին Հռովմայե-
ցեաց քով եւայլն :

Այս երեքեղեան կենդանիներն՝ առցառն, ոչխարն ուայծ թէեւ չկարենան զլացուիլ Հնդեւրոպացւոյ ամենահին ժամանակին իբրեւ ընդասուն կենդանիք, անդին հիմնական կոսկած կրնանք տածել միւս չորքոտանիներուն ընտանութեան վրայ, որոնք հիմայ շատ ազգաց գեղացիներուն գաւիթն ու գոմբը կը բնակին: Եթէ ընտանի խոզն սկսինք, թէեւ ասոր անունն ալ Հնդեւրոպացւոյ շատ լեզուներուն մէջ կը գտնենք, — յուն. *σῦς*, լատ. *sus*, հին բարձր գերմ. *sū*, հին սլաւ. *սվինիյու*, եւ *Ջնդ*, հնդ. *թերեւս նաեւ Հնդ. սն-կարս (կինձ, վարազ)*. նոր սլարսկ. *свин* եւ հայ. *խոզ*, սակայն խոզարածութիւնն անծանօթ է վեդայի եւ Աւետայի, նոյնպէս նախնի Սեմացւոյ ու Բաբելացւոյ: Ընդհակառակն հարեւանցի հայեցուած մը Ոգիսեւսի խոզից հարըստութեան, կը հարկադրէ ընդունիլ թէ հոմերական դարուն ծանօթ էր խոզը, միայն թէ արջառի, ոչխարի եւ այծի համեմատութեամբ զոհի համար միայն շատ ցանցառ գործածութենէն կրնայ հետեւցուիլ թէ Յոյնք այս կենդանին յետոյ ճանչցած են: Նոյնպէս Իտալիոյ մէջ հին ժամանակէ վեր ընտանեցուած կ'երեւի խոզը, վասնզի խոզացւոց *sovini* (*suovetaurilia*) ամբողջացուցիչ մասն էր: Եթէ այս յարաբերութիւնները մտածենք, եւ նկատենք նաեւ, որ Եւրոպայի Հնդեւրոպացւոյ լեզուներուն մէջ նոր եւ նախապէս ոտուգիւ խոճկոր նշանակող — յուն. *πόρος*, լատ. *porcus*, հին բարձր գերմ. *farah*, հին սլաւ. *պրասեկ* — բառ մը երեւան կ'ելլէ, ան ասոն կրնանք ենթադրել որ խոզարածութիւնն հոլագործական բաղմնավառիկ յառաջդիմութեանց հետ եւրոպական Հնդեւրոպացւոյ մէջ նախ սկսած է տարածուիլ, վասնզի խոզն աւելի նստող եւ հողագործ ժողովրդեան մէջ կրնայ դարմանուիլ եւ հանգիստ բնակարան գտնել:

Քաղաքակրթութեան պատմութեան մէջ կարեւոր խնդիր մը լուծուած կ'ըլլայ եթէ կարենայ որոշուիլ թէ ձիւն, զոր Հնդեւրոպացիք անտարակոյս կը ճանչնային, — հնդ. *ասվա*, զնդ. *ասպա*, յուն. *ἵππος*, լատ. *equus*, հին բարձր գերմ. *ehu*, լիթ. *aszwà*, — արդեօք ընտանի անասնոց կարգն անցած էր կամ թէ Հնդեւրոպացիք ձիադարձմանք էին ար-

դէն: Վասն զի աս աղնուական երէին նուաճումը, որուն նուսին վրայ անվեհեր հեծեալը կայծակի արագութեամբ կը սլանայ ամբակատորով, նախատոհմի մը վայլ ու վառք եւ յատուկ նկարագիր կը չնորհէ: Աս նկատմամբ վճիռ մը տալու մենք չենք համարձակիր, միայն այսչափ կրնանք տեղեկացնել թէ թեր ու դէմ շատ հմուտ լեզուագէտ անձինք գրած են, թէեւ անոնց կարծիքն աւելի հաւանական կ'երեւայ մեզի, որոնք խնդրոյն ժխտական կողմը կը միտին: Դարձեալ աս մասին գիտողութեան արժանի կէտ մըն է կարծենք՝ նոյն կենդանւոյն հասարակաց անուան մեր հայարուն հնադրոյժ լեզուին մէջ պակսիլը: Վասնզի առաջ, որմէ շատ բարդ բառեր ունինք, — առաջարէզ, առաջատակ, առաջալէն եւայլն — նոր պարսկերէն ^{پارسا} բառն է: Թէ այս երեւոյթն արդեօք լոկ պատահականութիւն մըն է եթէ իրաց հնագոյն կերպարանքը կը ցուցնէ, այդ պիտի քննենք երբ հայական նախաժամանակին վրայ ճառենք:

Ճիւղարուծիւնն ոչ Հոմերոսի Յունաց եւ ոչ Րիգվեդայի Հնդկաց ծանօթ էր, իսկ Աւեստայի Երանեանք որ նոյն արուեստին հմուտ կը հանգիստանան, հաւանական է որ շուրջ թափառող թուրք — թաթարական ազգերէն սորված ըլլան:

Դարձեալ ճիւղարուծեան բացատրութիւններն ազգակից լեզուները նոյն չեն գործածեր եւ համեմատութեամբ նոր են ակներեւ յուն. ἵππεω δիախարեչ եւ ἵππεός δիաχոր, լատ. equitare եւ eques, իսկ նոր բարձր գերմ. reiten կը նշանակէ բռն վարել, երթալ, յուն. φέρειν: Նոյն իսկ Տակիտոս, որ Գերմանացւոց ճիւղարծ մէկ տոհմն ալ գիտէ յիշատակել, ասոնց հետեւակ զինուորն աւելի յաջողակ կը ցուցնէ — plus penes peditem roboris: Դարձեալ ձին եթէ նաեւ իբրեւ կառածիգ երիվար գործածուէր, կարծեւ չէ թէ ծանրաբեռն կառաց կը լծուէր, — այս պաշտօնն եղը կը վարէր — այլ հնագոյն Յունաց, Հնդկաց եւ Երանեանց սովորութեան համեմատ՝ Հնդկերոպացւոյն արագաշար մարտակառքը կամ թեթեւաշու վաչէն կը ձգէր:

Թէեւ այսպէս տարակուսական մնայ ձիուն իբրեւ հեծանելի եւ կառածիգ անդրուար գործածութիւնը, սակայն չի

կրնար կարծենք ուրացուիլ՝ որ նախաժամանակին մէջ գոնէ կէս վայրենի վիճակի մը մէջ երամովին կը դարմանուէր (մեր ապարանքաւորն բառն արժանի է դիտողութեան աս կողմանէ), վասնզի միան ու կաթն Հնդկերոպացին իբրեւ սնունդ կը գործածէր: Դարձեալ ինչպէս որ ընդունելի է թէ Արիք ձիալուծութիւնն սկսան գործադրել երբ դեռ մէկ ժողովուրդ կը կազմէին, այսպէս ալ հաւանական է որ նաեւ եւրոպացեակ Հնդկերոպացոց մէջ նոյնն այնպիսի ժամանակ մը տարածուած ըլլայ, երբ լեզուաւ դեռ չատ մօտ էին իրարու: Դիտելու արժանի է որ ասոնք ինչպէս խոզի (խոճկոր) նոյնպէս ձիու կորիւնն յատուկ բառով կը բացատրեն որ իրենց հասարակաց, իսկ Արեաց անձանօթ է — Յուն. πῶλος, գ.թ. fula ձիու կորիւն:

Հնդկերոպացիներէն յառաջ ձին իրենց սպասաւորութեան սկսած էին գործածել նախազարմ Սեմեանք, որոնց պատեւրազմաց մէջ մարտակից նժոյգ մըն ալ կը դանէ ֆ. Հոմմել, Սակէ զատ Եգիպտացոց ձիու տուած անունն ալ Սեմեաններէն փոխառութեան կասկած կուտայ: Իսկ թուրք-թաթարական վաշկատուն տոհմերն ալ Հնդկերոպական ազգաց պէս հասարակաց բառ մը ունին որ նոյն է ճշգիւ մեզի ծանօթ թուրքերէն آ բառին հետ, եւ անուանուած է այսպէս آ նետեղ եւ آ nusնուշ բայերուն աք արմատէն, ուստի եւ այս ժողովրդոց մէջ ձին իր յորջորջումն առած է որոշ-ընկոյս ընթացքէն, որուն նման նշանակութիւն մըն ալ կը ցուցնէ Հնդկերոպացոց հասարակաց բառն աւալ, աւ (սրանալ, սլանալ) արմատէն՝ իբրեւ աշխատանք, սրնքաց կենդանի ըմբռնուելով:

(Շարունակելի)

ԱՅՐԻ ՄՈՐ ՄԸ ՎԵՐՋԻՆ ԱՄԻՍՆԵՐՆ ԶՈՐ ԿԸ ՊԱՏՄԷ ՈՐԲ ՄՆԱՅԱԾ ԱՂՋԻԿՆ

(Շարունակութիւն)

Օր մըն էր որ մտքէս յիշատակն հանել չալիտի կարենամ իբրեք: Ամիսով ցերեկն ուսմամբ աշխատելէն ետեւ՝ իրիկուան դէմ հրաման առեր դասի ընկերուհիներու հետ ելեր

էի մօտիկ դաշտն որ հոգի առնունք : Հոն առուակի մը քով
հանգչեցանք , մեր չորարեկ հացն սկսանք ուտել , զոր քաղցր
խօսակցութեանց աղը կը համեմէր : Սակայն ոչինչ հեռի մենէ
անդադար հոսող վտակն այնպիսի խորին տպաւորութիւն
թողուց վրաս՝ որ մեկուսի երթալով սա քանի մը տողերն
յօրինեցի վաւթով եւ տուն դառնալէն ետեւ կարդացի Մօրս
գիշերն :

Արեւմար քի տտեն էր ,
էի մտքով շատ յոգներ ,
Անտառն ելայ որ հանգչիմ ,
Անցնեմ քաղցրիկ վայրկեաններ :
Շողայր երկնից կապուտակ ,
Փչէր հովիկն անոյշ տաք ,
Հեզ կարկաչով ալ սահէր
Քովէս առուակ մը յստակ :

Ա՛ռուակ , ըսի , է՛ր այդպէս ,
Գիշեր ցերեկ ոյժ թափես ,
Պահ մը դադար առ խնդրեմ .
— Դադար , ըսաւ , ծոյլ եմ ես :

Այս պատասխանն որ առի՝
Սիրտս խմցայ թէ սառի .
Անթառնար հիացած
— Ծոյլ ես , Մաննիկ , գոչեցի :

Դո՛ւն ծոյլ , գոչեց տրտմողգած Մայրս յանկարծ , համ-
բուրելով զիս գորովալից , զքեզ ծոյլ կոչել յանձն չեմ առ-
նուր ես : Այսպէս սրտայոյզ բողոքելէն գուշակեցի որ հաւ-
նած էր քերթուածիկս , բայց պատասխան մըն ալ ընդու-
նելու բնաւ չէի սպասեր ստուգիւ : Երկրորդ օրն իրիկուան
դէմ երբ վարժարանէս դարձայ , կանչեց զիս մեղմով եւ քո-
վը նստեցնելով . Աղջիկս , ըսաւ , սա գիշեր ալ ես քեզի կար-
գալիք ունիմ : Մեր աղքատիկ ընթրիքն ըրինք , օգն հան-
դարտ էր , երկինքն ալ պայծառ , բիւր աստղիկունք կարծես
Մօրս զարմանալի սէրը կը դիտէին եւ քաղցրիկ նուագը
լսելու պատրաստ կը կենային : Զեռքն առաւ Մայրիկս քնարն ,
զոր շատ փափուկ կը զարնէր , աչերն երկինք վերուց աստղ-

ներուն, անոյշ ու մեղմիկ ձայնն ալ տալով մօտիկ անտառին՝
սկսաւ գեղգեղել.

Գիշեր կ'իջնէ, մութ սլատէ .

Կուտան հրաւէր ջինջ օդէ

Առուակի մը հեզ կարկաչք՝

Որ քուն մոռնեն ամէն աչք :

Բայց հոս տնկանս մէջ միայն

Այն Առուակին հեզիկ ձայն

Օրիորդի մը գրչի

Ձի տար դադար որ հանգչի :

Վառած աղօտ մի լուսիկ

Պարկեշտագեղն այն կուսիկ ,

Դիմաց նստած մօրն անվիշտ՝

Լուիկ մնջիկ գործէ միշտ :

Սպասէ Առուակն որ դադրի՝

Աստղներուն լոյս մարի ,

Որ ինք դադար տայ գրչին ,

Կամ թէ աչկունքն ալ հանգչին :

Բայց, ո՞վ աղջիկս, Առուակին՝

Դադար է մահ անմեկին .

Եթէ դադրի կը ցամբի ,

Ձէ՞ միշտ շարժումն իւր հոգի :

Այլ դու պէտք է առնուս ոյժ .

Հանգչէ՛ զաւակս, քունդ անոյշ .

Ըլլան աստեղք հովանի ,

Հսկէ միշտ վրադ Տէր երկնի :

Պիտի չզարմանաք եթէ ըսեմ որ խանդակաթ Մօրս ույն
սրտաբուլս ու սրտաշարժ բառերէն սաստիկ յուզուած՝ մայ-
րենի պարանոցն ինկայ արտասուալից՝ կրկին ու կրկին համ-
բուրելով գունատ այտերն եւ չէի կարծեր որ աշխարհիս մէջ
դուստր մը գտնուի քան զիս երջանիկ : Սակայն ո՞վ անկայ-
ուն երջանկութեանս, որ սահեցաւ ընկղմեցաւ դառնու-
թեանց ծովն : Եթէ երբեմն աշխարհիս դստերաց երջանկա-

գոյնն էի թերեւս , ստուգիւ ամենաթշուառն եմ հիմալ՝ ան-
զուգական մօրմէ մը զրկուելով այսպէս : Բայց դու , վշտա-
հալր Մայրս , անվիշտ կը կոչես զքեզ . . . : Այն յորդաբունիս
սէրդ որով ողորած էիր զիս , անշուշտ կը մեղմէր երբեմն
վշտացդ հրոյն տապն ու տառապանք , որով գիտեմ կը տո-
չորէր միշտ սիրտդ անսպառ :

Ո՛վ մայրենի սէր ,
Աշխարհիս մէջ ո՛ւր
Նմանդ ենք տեսեր .
Դո՛ւ անչէջ ես հուր :

Լսեցէք մարդկան դատերք , չէի կրնար ես մօրս սէրն ըմ-
բռնել երբ կենդանի էր դեռ , թերեւս հիմալ ալ ձեզի ան-
ըմբռնելի մնայ ցաւս զոր կը զգամ մօրս մահն ողբալով : Ո՛հ ,
թոյլ տուէք լամ . . .

Կրնա՞ք հարցնել թէ դառնապէս
Ինչո՞ւ այդչափ արցունք թափես .
Չընէ՞ մէշտ ողբ
Աղջիկ մը որբ :

Ողբ է որբին հաց , ջուրն ալ է արտառք ,
Շնչէ նա թափածք , կեանքն է բոլոր սուգ :

Ամէն հեղ արեւ
Երբ ծագէ այգուն ,
Բնութեան տայ բարեւ ,
Փարատէ մութ քուն ,
Մաղթէ բարեւոյս ,
Ամենուն տայ յոյս ,
— Անլոյս զարթնում ես ,
Սիրտս անյոյս մնայ .
Յիշեմ թէ մօրմէս
Ձրկեց անխնայ
Բախտ անողորմ զիս՝
Ձիս հէք որբուհիս :

Կրնա՞ք հարցնել թէ դառնապէս
Ինչո՞ւ այդչափ արցունք թափես .
Չընէ՞ միշտ ողբ
Աղջիկ մը որբ :

Իմ քաղցրիկ արեւ ,
 Ո՛վ Մայրս , երկնից տակ
 Ո՞ր ամպի ներքեւ
 Մածկեցար հիմակ .
 Թանձրամած գլխեր
 Իմ շուրջ է իջներ :
 Ո՞չ գայ պիտի օր
 Որ դու սեւ ամպեր
 Ցրուելով հզօր՝
 Մագլիս լուսարեր՝
 Դստերդ լալագին
 Երկնապիշ աչքին :
 Արեգական բոց
 Երբեք չի մարիր .
 Իւր կենաց հնոց
 Վառի լուսալիր .
 Ապրի միշտ անմահ ,
 Չունի ոչինչ ահ :
 Իսկ , Մայրիկ , քու լյս
 Շիջաւ փութով յոյժ .
 Ունէի ես յոյս
 Թէ աչերս վառոյժ
 Պիտի ողողեն
 Աչուիդ լուսեղէն :
 Շատ եմ ես խաբուեր ,
 Ո՛հ . պառեց բոլոր
 Աչուիս խոր սառեր ,
 Ա՛լ ոլու ոլու
 Ջերմ արցունք կաթեն ,
 Ժամն հասաւ արդէն :
 Կրնա՞ք հարցնել թէ դառնապէս
 Ինչո՞ւ այդչափ արցունք թափես :
 Չընէ միշտ ողբ
 Աղջիկ մը որբ :
 Խօսեցէք արցունքս փոխանակ լեզուիս , դուք թերեւս

կարենաք փոքր ինչ մեղմել սրտիս տապն, որով կեանքս սլի-
տի սպառի օր օրէ : Սակայն զուր եւ անգօր են նաեւ ար-
տասուք . սլիտի հատնի արցունքս ալ, խիկ ցաւս է անսպառ :
Մայր, ցաւով տուած կեանքդ սլիտի անցընեմ սիրով ցաւա-
գին, մինչեւ որ զայն կնքեմ անցաւ եւ դամ միանամ հետդ
երկինք եւ հոն միատեղ վայելենք երանութիւնն, որուն հոս
վայրապար սպասեցինք :

Մօրս հետ բարեբախտ կարծէի ըլլամ,
կարծէի անմահ թէ զիս ու թէ զինք .
ինք այժմ մահադերձ խնդայ հոն երկինք ,
եւ հոս մահագրաւ մահն իր նստեր լամ :

(Շարունակելի)

Պ Ա Ն Դ Խ Տ Ի Ն Գ Ի Շ Ե Ր Ք

ՓԱՌՔ ՈՒ ՓՈՇԻ

Փառաց անգուստ տենչանքն որ աշխարհակալաց սրտին
տիրած եւ զանոնք դրգուած է բիւրաւորաց կեանքն իրենց
անյագ թուրին զոհել, անդ ու դաշտ առաթուր կոխել եւ
աւերակաց վրայ յաղթութեանց արիւնալից գրօջը պարզել,
սա խորհրդածութիւնս յորդորեց թղթի աւանդել :

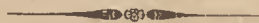
« Հողն ուստի աւնուած են մարդիկ՝ տես ելեր օդն է
բարձրացեր : Հով մըն էր բարձրացուց, սակայն գիտենք հո-
վեր միշտ չեն տեսեր : Մարդ այդ փոշոյ հայելոյն մէջ թող
իւր վախճանը դիտէ : Բարձրացէ՛ք որչափ կրնաք հողածին
մահկանացուք, ցորչափ կը փչեն յաջողութեան հողմունք,
չողացէ՛ք քանի որ արեւ կայ եւ կը տեսնուիք : Բայց հարկաւ
սլիտի խոնարհիք իջնէք գետին՝ երբ օդն հանդարտի, անե-
րեւոյթ սլիտի ըլլաք՝ երբ գիշեր վրայ հասնի եւ ամենայն
ինչ ծածկէ : Ի՞նչ են աշխարհիս մեծութիւնն ու փառք, ե-
թէ ոչ մրկալից օդի մէջ բարձրացած փոշի, զոր մահուան
հանդարտութիւնը դարձեալ հող կ'իջեցնէ եւ մոռացութեան
թուխ ու թանձր քողով կը ծածկէ : Հզօր աշխարհակալաց

օգտճեմ փաշայն միթէ չէ՞ մնացորդ հողն, զոր արդ կը կոխենք կ'անցնինք անխնայ եւ անզգայ :»

Այս մտածութեամբ զբաղած երբ տշխարհիս բոլոր ունայն շքեղութեանց վրայ միաքս կը յաճեցնէի մատենիկ մը կարդալով, պատշաճօրէն դէմս ելաւ ծանօթ սիրուն քերթուածիկն, որու մեծ ակորժով թարգմանութիւնն ըրի փութով :

Տ Ե Ր Ե Ի Ի Կ

Խեղճ Տերեւիկ դու ցամաք,
Բունէդ զատուած ուր արագ
Դիմես երթաւ : — Չեմ գիտեր,
Խլեց մորիկն երէկ դեռ
Կաղնին որ էր իմ նեցուկ :
Իրենց շնչովն յեղյեղուկ
Մերթ անոյշ հով, մերթ հիւսիս
Այն օրէն վեր տանին զիս
Անտառէ դաշտ, լեռնէ ձոր :
Հողմն ուր մղէ՝ դար թէ խոր՝
Երթամ անձայն, անխափան՝
Ուր որ երթայ ամէն բան,
Տերեւն ինչպէս պերճ վարդի,
Նոյնպէս խոտիկն ալ յարդի :

Մ Ա Ր Ա ՞ Խ Թ Է Մ Ա Ր Ո Ի Խ

Թէեւ մտախ միջատին անուան քով գտնուի մարտիս մանաւանդ թէ մտախ նոյնաձայն բառ մըն ալ մասնաւոր նշանակութեամբ (որ սակայն յետին դարերու գրութեանց մէջ միայն երեւան կու գայ). թէեւ Մշեցիք կամ այլք համարին թէ Յովհ. Կարապետին անապատի մէջ կերածն այս բոցսն էր եւ ոչ այն միջատն, սակայն այս նկատմամբ՝ վերագոյն յիշուած բառերուն վրայ յենլով՝ խնդիր բնաւ չի կրնար յուզուիլ, քանի որ հայերէնն յունարենի՝ թարգմանութիւնն

է եւ յոյն բնագիրն ἀρχίς բառը կը ցուցնէ եւ սա ըսկ մարախ
կենդանին կը նշանակէ : Ուրեմն սխալած է անմտադրու-
թեամբ՝ մարախ քե մարուխ տետրակին հեղինակը :

Ս Խ Ա Լ Գ Ո Ր Ծ Ա Ծ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ք

ԱՐԴԻ ԼԵՁՈՒԻՍ ՍԷՋ

Կ'ուզեմք, կ'ընեմք, կ'ըլլամք :

Ոնցած ամսաթերթիս մէջ ինչ պատճառ որ յառաջ բե-
րինք արեւն ինչ (աւելցուր՝ արեւն ոք) ոճը դատապարտե-
լու , նոյն կամ նման պատճառ մըն ալ կը ստիպէ զմեզ նաեւ
այս խորագրով նշանակուած գործածութեանց գէմ՝ դատա-
պարտութեան արդար վճիռ բերելու : Արդի լեզուիս այն եւ
այնպիսի ձեւերուն վրայ մի փոխանակ և ճայնի այնպէս ան-
յարմար է , ինչպէս նոր կապերու մը հինցած ձորձի վրայ ,
թէեւ հոս կապերուն հին է , եւ ձորձը նոր : Հին լեզուին
յուզեղ , առնեղ եւ շինեղ (եղանեղ) բայերը փոխուելով տա-
կաւ՝ ուզեղ եւ ընեղ եւ ըլլաղ նուազեալ ձեւերն առած են
մեր գաւառականին մէջ , որ միանգամայն շրթնական մ բռն-
գականն , որովհետեւ հնչելն աւելի դիւրին էր , և ատամնա-
կանին դարձուցած է : Արդ անսաստել այս փոփոխութեան
գէմ զոր մեր լեզուին բնութիւնն յառաջ բերած է , բնական
օրէնք մը բռնադատել է , եւ այս ստուգիւ դատապարտելի է :
Այսպիսի անբնական ձեւեր որ բաւական յաճախ կը գոր-
ծածուին ցարգէ՝ նոր բայերն հնաձեւ խոնարհելով , զգա-
յուն Աշխարհաբարեանի մը գրչէն բնաւ չեն կրնար սպրդիլ
ելլել : Բայց նաեւ բանասէր Գրաբարեան մը մեծ խնամով
զգուշանալու է նոյն կարգի գործածութիւններէն , վասնզի
թերի բանասիրութեան գիւտ են : Աշխարհաբարեանն եթէ
գործածած լեզուին գիտութիւնն ունի՝ պէտք է յարգել ար-
դի լեզուին այն ամէն ձեւերն , որ ոչ տգիտական խանգա-
րում ալ բնական փոփոխում են , որպիսի են կ'ուզեմք , կ'ը-
նեմք , կ'ըլլամք : Իսկ Գրաբարեանն՝ եթէ ականջին

քաղցր չեն հնչեր նոյն նորակազմ գողտրիկ ձեւերն, լաւ է հին լեզուաւ գրէ եթէ լաւ կրնայ, քան թէ արդի լեզուն խանգարէ՝ բառի նոր ձեւ մը հնաձեւ կերպարանելու սովորով:

Մեր ըսածներէն կը հետեւի հարկաւ՝ ամէն բայ որ հին լեզուին ամբողջական ձեւն այլայլած է այս կամ այն կերպով՝ ոչ ո՛ր այլ ն կրելու է յբ. առաջին դէմքի ֆ ձայնէն յառաջ. այսպէս կը գտնենք (գտանել), կ'ըսենք (ասել), կը զարնենք (զարկանել) եւ այլն, որոնք՝ որովհետեւ իրենց նախնական ձեւէն բաւական օտարացած են, եթէ հին ոճով խոնարհին՝ ախորժելի չեն հնչեր զգայուն լսելեաց եւ սխալ են: Բայց գրեթէ նոյնչափ անախորժ կը լսուի երբ ըսուի նաեւ կ'երթամք, կ'ուսենք, կը խաղամք եւ այլն, թէեւ ասոնք իրենց հին ձեւովն անարատ սլահուած են. վասնզի կը նորաձեւ մասնիկն հնաձեւ խոնարհում չի կրնար քովն հանդուրժել:

Ա Ձ Դ

Ընթերցողք հաճին առաջին թերթէն ուղղել հետագայ տպագրական վրիպակներն, որոնց ուղղները փակագծիւ նշանակուած են: Էջ 19 փոքր լեզուաց (քոյր լեզուաց). — 50, Քիռ (Քին). — Կարեւորութիւն չունի յիշատակել զրախային սխալատիպ բառն, էջ 28, զոր ամէն ընթերցողք առաջին տեսութեամբ ուղղած եւ զրախային կարգացած են՝ քննադատէ մը զատ, որուն տգիտութիւնն, որչափ կ'երեւի, չատ թանձր է:

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. Կրթական վիճակ մեր: Բ. Հայ վարժիչք եւ

Վարժարանք ի Կ. Պոլիս

Գրեց Յ. ՈՍԿԱՆ

Սոյն տետրակն ջինջ հայելի մըն է մեծարոյ Հեղինակին բարոյյաւիրական ու ազգասիրական զգացմանց: Այսպիսի հոգւով անձինք կը մաղթենք ազգիս: